

سهردهمی رؤشنگه‌ری و رۆمانتیکی

برتراند رسل
و: ره‌حیم سایبر

(۱ - ۳)

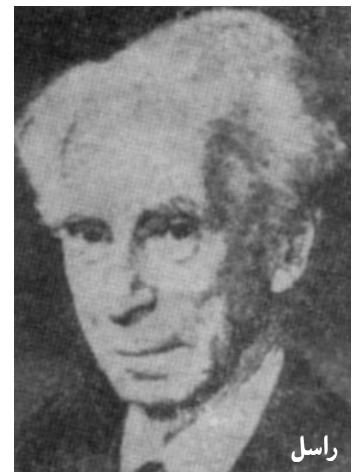
لۆک بینیمان، ده‌چووہ دلّہوہ به‌قصد ئه‌وہی که له‌لای ئسپینۆزا هه‌بوو، له‌هه‌مان کاتدا ئه‌م هه‌لۆتسته تازیه له‌مه‌سه‌له‌کانی باوه‌ریوندا ئه‌نجامی سیاسی زۆر دووری هه‌بوو، به‌هۆی ئه‌وہی که ده‌بوايه پروبه‌رووی ده‌سه‌لاتی توندوتیژ بوه‌ستایه له‌هه‌ر شوپنیکدا بییت، مافی پادشا خوداوه‌نده‌کان له‌گه‌ل گوزارشتی ئازادی رای دین یه‌کیان نه‌ده‌گرتوه، مملانیی دینی له‌ئینگلته‌را پیش کۆتایی سه‌ده‌ی هه‌قده‌یه‌م گه‌بشته‌ ترۆپیک، سه‌ره‌رای ئه‌و ده‌ستوره‌ی که لیتی په‌یدا بوو دیموکراتی پیتوه دیار نه‌بوو، ئازاد بوو له‌هه‌ندی په‌رگری قیتزه‌ون که فه‌رمانه‌روایانی خاوه‌ن پله‌ی له‌ولالتانی تر جودا ده‌کرده‌وه لی‌ره‌وه چاوه‌رپیتی ئه‌وه نه‌ده‌کرا که رووداوی توندوتیژ روو بدات، به‌لام ره‌وش له‌ فه‌ره‌نسا جیاواز بوو، له‌ فه‌ره‌نسا هیتزی رۆشنگه‌ری زه‌حمه‌تیه‌کی زۆری بینی بۆ ره‌خساندن، یان ئاماده‌کردن بۆ شو‌رشی (۱۷۸۹)، له‌ ئه‌لمانیادا رۆشنگه‌ری وه‌ک رۆشنییرییه‌کی زیندوو مایه‌وه، له‌ماوه‌ی جه‌نگه‌کانی سی ساله‌دا که ئه‌لمانیای بۆ ماوه‌یه‌کی درێژ دواخستبوو، تا له‌سه‌ر خو‌ برینه‌کانی تیمار بکات، ئه‌لمانیای ژێرده‌سته‌ی رۆشنییری فه‌ره‌نسا بوو، ئه‌لمانیه‌کان هه‌ولیان نه‌دا تا له‌ژێرده‌سته‌ی رۆشنییری فه‌ره‌نسا دا رزگاریان بییت تا ئه‌وکاته‌ی بروسیا سه‌ری هه‌لدا له‌سه‌رده‌می (فردریک-ی-گه‌وره) هه‌روه‌ها که‌وتنه‌ زیندوو کردنه‌وه‌ی ئه‌ده‌ب له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌مدا.

بزووتنه‌وه‌ی رۆشنگه‌ری په‌یوه‌ندی به‌ بلاو‌کردنه‌وه‌ی ئه‌پستمۆلۆژی زانستییه‌وه هه‌بوو، خه‌لکان پیتشووتر زۆر مه‌سه‌له‌یان ده‌سپارده‌ ده‌سه‌لاتی ئه‌رستۆ و کلێسا، ریتیزی تازه، وای له‌ خه‌لکان کرد که پشت به‌رای زانیان بیه‌ساق، هه‌روه‌ها پروتستانییه‌ تیش ئه‌و بیروکه‌یه‌ی خسته به‌ریاس که ده‌لێ پیتوسته هه‌موو که‌سه‌ی به‌قصد خۆی هه‌لسوکه‌وت بکات، له‌بوارێ زانستییدا ئه‌رکی خه‌لکانیش ئه‌وه‌بوو که خۆیان سروشت تاوتوی بکه‌ن،

دیارتیرین رووگه‌ی بزووتنه‌وه‌ی ئه‌زمونگه‌ری ئینگلیزی ئه‌و هه‌لۆتسته‌ی بوو که به‌ گشتگیری لی‌بورده‌ن دهناسرا به‌رامبه‌ر ئه‌و که‌سانه‌ی که هه‌لگری ریتبازه هزرییه جیاوازه‌کان بوون، لۆک جه‌ختی له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌کرده‌وه که پیتوسته لی‌بورده‌ن بۆ جیاوازی به‌رفراوان بکری و ته‌نانه‌ت بگاته کاتۆلیکیش، هیوم سه‌ره‌رای ئه‌وہی که به‌گشتی پابه‌ند نه‌بوو به‌دینه‌وه، به‌ شیتویه‌کی تاییه‌تی گالتیه‌ی به‌کاتۆلیکی رۆمانی ده‌کرد، هیوم نا‌ره‌زابوو به‌رامبه‌ر ئه‌و په‌رۆشیه‌ی که مه‌رجیکی پیتوست بوو بۆ داپلۆسین، به‌گشتی ئه‌م هه‌لۆتسته رۆشنه‌ بووه ریتیه‌ری که‌شی عه‌قلیه‌تی ئه‌و سه‌رده‌مه، له‌ماوه‌ی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌مدا سه‌ره‌تا له‌ فه‌ره‌نسا دا جی پیتی خۆی کردوه، دواتر له‌ ئه‌لمانیایا، به‌راستی بزووتنه‌وه‌ی رۆشنگه‌ری (Enlightenment) که دواچار، ئه‌لمانیایان ناویان لی‌ نا (Aufklärung) به‌هیچ جو‌رتیک پیتوه‌ندی هه‌میشه‌یی به‌قوتابخانه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی تاییه‌ته‌وه نه‌بوو، به‌لکو ئه‌نجامی ئه‌و مملانیی دینییه‌ خوتناوییه‌ بوو که یه‌کلا نه‌کراو هه‌ردوو سه‌ده‌ی شازده‌یه‌م و هه‌قده‌یه‌می به‌خۆیه‌وه بینی، پرنسیپی لی‌بورده‌نی دینی هه‌روه‌ک لای

سه دهی ههژدهیه مەدا ئەو بزوو تنه وهیه له فه ره نسا به شیی وهیه ک پیتش کهوت که بووه په رستق بۆ هه لچوونه کان، ئەم پیتشکه وتنه له لای بیرمه نده عه قلییه کان کاردانه وهی له سه ر بابه ته سارده دامالراوه کان به خۆوه ده بینتی، به لام بیر سیاسی لای عه قلییه کان هه ر له رۆژگاری هۆزه وه هه ولتی دا بۆ چه سپاندنی جیگیربونی کۆمه لایه تی و سیاسی و پارێزگاری کردنی، رۆمانتیکییه کان ژبانی مه ترسیان پین باشت بوو، لیره وه هه ولتی خۆشگوزهرانیان نه دده دا، به لکو به دوای موغامه راتدا ده گه ران، قینیان له ئارامی و هیمنی و دلنیایی ده بووه وه له سه ر بنه مای ئەوهی که توانای مرۆف ناهیلتی، تیۆریانه وایان ده بینتی که ئەو ژبانه ی تووشی مه ترسی ده بیته، شکۆمه نده تره، ئاوا به و شیوهیه ئەو بیرۆکه یه سه ری هه لدا که مرۆفی نایدیالیستی پتوه بوو، بیرۆکه ی ئەو جووتیاره هه ژاره ی ئەو ره نجیه له پارچه زهویه کی بچووکدا دهیدا له چه ره سه ریدا ده ژیا، به لام ئەمه وای له ده کات که به نازادی بژی و له گه نده لتی شاره وه دوور بی، به هاهیه کی تاییه تیان هه بوو بۆ پاراستنی پتوه ندی پته ویان له گه ل سروشتدا، به لام شیوه ی هه ژاری که په رۆشی بوون له ناوه رۆکییدا گوندیانه بوو، بزوو تنه وهی پیشه یی به تیروانیی رۆمانتیکیه سه ره تاییه کان له نه فرته بوو، له و باره یه وه له سه ر حه ق بوون له بهر ئەوه ی شۆرش ی پیشه سازی زۆر شتی گه نده ل و قیتزه ونی له گه ل خۆی هینا، له سه ر ئاستی کۆمه لایه تی و مادی، به لام له سه ده کانی دواییدا له ژیر کاربگه ری مارکسیزمدا تیروانیی رۆمانتیکیانه بۆ چینی کرێکاری پیشه یی ده رکه وت که وه لامدانه وه یه ک بوو بۆ ئەو کیشانه ی که رووبه رووی کرێکارانی پیشه یی ده بووه وه، له گه ل ئەوه شدا تیروانیی رۆمانتیکیانه بۆ (کرێکار) تا ئیستاش له سیاسه تدا هه رماوه، زیندوو کردنه وه ی رۆحی ناسیۆنالیزم به بزوو تنه وه ی رۆمانتیکییه وه گری درا، له و باره یه وه شتییک بیر ده خه ینه وه ئەویش ئەو هه ولدانه عه قلییه ته گه وره یه یه که زانست و فه لسه فه پتی هه لستان و له ناوه رکیاندا دوور بوون له سه زۆی ناسیۆنالیزمیه وه، وه ک چۆن بزوو تنه وه ی رۆشنگه ری به و هیزه ده ناسری که سنووریکی سیاسی ناسی، سه ره رای ئەوه ش نه یه توانی شان به شانی کاتۆلیکی له ولاتی (ئیتالیای ئیسپانیا) دا گه شه بکات، به لام کاری جیاوازی ناسیۆنالیزمی به هیزکرد و یاریده ی ویناندنی سوڤیزمی دا بۆ مه سه له ی نیشتمانیه ره ری، ئەمه ش ئەو ئەنجامه چاوه روانه کراوه بوو، که (هۆیز) له کتیبه کهیدا به ناوی (ئه ژدیها) له سه ری رۆبشتووه، وای له هات که

نه ک متمانه به قسه ی ئەوانه بکه ن، که به رگریان له تیۆره شیره کان ده کرد، به و شیوه یه دۆزینه وه ی زانست له ئەوروپای خۆرئاوا دا رووگه ی ژبانی گۆری، له فه ره نسا شۆرش ی فه ره نسی سیسته می کۆنی رووخاند، که دوای ئەرک بوو له فه ره نسا دا، ئەلمانیاش به درێژایی سالانی سه ده ی هه ژده یه م ژیر ده سته ی سته مکاران (داد په ره ران) بوو، رای نازاد که مه می هه نگاوی نابوو، به لام هه ندی به ره سته ی له به ره مدا بوو، سه ره رای ئەوه ی که بروسیا به مۆرکی سه ربازی ده ناسرا، به لام به باشتین حاله تی ولات داده نری که به شیوه یه ک له شیوه کان لیبرالیه تی تیدا سه ره ه لده دات، به تاییه تی له بواری رۆشنییدا، (فریدریکی گه وره) وای گوزارشی له خۆی ده کرد که خزمه تکاری یه که مه ی ده ولته، له نیو سنووری ده ولته دا ریبدا به هه موو که سییک بۆ گه ران به دوای خۆ رزگارکردن به و رینگا تاییه تییه ی که خۆی ده یه وی، ناوه رۆکی سه ره ده می رۆشنگه ری گه رانه وه بوو بۆ ریزگرتنی چالاک ی عه قلی سه ره خۆ، به مانای وشه ستیریکی ئەوه یه که رووناک ی بلاوه دکاته وه که پیشوو تاریکی دایبۆشی بوو، شیابیش بوو که خه لکان به رۆحیکی پر له خۆ بردوو به په رۆشه وه هه ولیان دده ا بۆ بلاو کردنه وه ی ئەو رووناکیه یه .

ئەم هه ولدانه یان نه بووه شیوازیکی له ژبانه دا که پشت ئەستوو بی به هه لچوونه بی په رواکان، له گه ل ئەوه شدا کاربگه ری هیژیکی دژ هاته گۆری ئەویش هیژی هه تککردوی رۆمانتیکی بوو، له نیوان بزوو تنه وه ی رۆمانتیکی و بزوو تنه وه ی رۆشنگه ری پتوه ندییه ک هه یه که له هه ندی لایه نی تاییه ته وه به تیروانیی (دیو نیزیه ت) له به رامبه ر (ئه بۆلۆتییه ت) دا بیرمان ده خاته وه، ره گه کانی ده گه ریته وه بۆ ئەو تیروانییه ی که به به رگیکی نایدیالیستانه مۆرکراوه که سه ره ده می رینیسانس دروستی کرد و له یۆنانی کۆنه وه وه ریزگرتوو، له ماوه ی

نه ته وه که سیچک ده هینتته کایه وه که چپوه به کی فراوانتر بگریته وه، که یهک جوړ ئیراده ی تایبه تی هه بیت، ئەم ههسته ناسیونالیزمییه وای لئ هات که بتوانی دهست بگری به سهر ته وه هیزه ی شوژی (۱۷۸۹) ی هه لگیرساند، به لام ئینگلته را بهخت یاوه ری بوو به وه ی که سنووریک سروسشی هه به له بارود و ختیکی زور هیمندا ههستی ناسیونالیزمی به دهست هینا، شوپنه که شی له نیوهندی ته وه بارود و خه گشییه ی جیهاندا به ربه ستیک بوو که نه تواناوه شالای بۆ ببرد، به رامبه ر ته وه کوماری فهره نسای لاو که فهرانه وا دوزمنه کان له هه موو لایه که وه چاویان تی پرپوو، توانای ته وه نه بوو که له نیو خویدا ته وه شیوه به ربه سته له خووه بۆ ناسنامه که ی گه شه پی بدات، یان دروستی بکات، به لام لای حاله تی ئەلمانیا له شیوه ی ته وه به ربه سته زه حمت بوو، ئەمه ش دوا ی ته وه ی که سوپای ئیمپراتوری ناپلیون ولاته که یانی داگیرکرد، که جهنگی رزگاری له سالی (۱۸۱۳) دهستی پی کرد، ههستیکی توندی نیشتمانی لایان هه لئولا، بروسیا بوو ته وه خاله ی که هه موو ناسایشی نه ته وه یی ئەلمانیا ی تیا کو بیته وه، سه یریش ته وه بوو که هه ندی له شاعیره مه زه کانی ئەلمانیا پیشینی ته وه یان ده کرد که ته وه مه سه له یه له پاشه رۆژدا ده بیته سهر ئیشه، رومانیکیه کان وازیان هینا له و شتانه ی پیوه ندی هه بوو به سوود گه راییه وه، بۆ هه موو شتیک پشتیان به پیوانه کانی جوانی به ست، ئەمه ش به سهر رایاندا ده سه پینری له ره فتارو ئاکاریاندا، هه روه ها له مه سه له ئابوریه کاندا، ته وه مه سه لانه بیرانی سه رخست، به تایبه تی ته وه سیما جوانانه ی له سروسشدا یه، به مه مه یلیان چوو بۆ جوانیبه کی توندوتیژ به شیوه به ک که به رز لئی پروان، ژبانی چینی ناوه راستیان له لابه وه بیزاری و کووتکراو به هه ندی دابی باوی ته نگ و خنکاو، به راستیش له و رایه دا له سهر راستی بوون، ته گه ر ته مپرو ومان لئ هاتنی که زور لیبووردوو بین به نیسه بت ته م کو تانه وه، ته وا گرنگترین هوکاری یاخیبوونی رومانیکیه کان بوو. ته وانه ی رووبه رووی داب و نه ربتی سه رده می خو یان بوونه وه، ده توانین ته وه بلتین که رومانیکیه کان له رووی فله سه فیه وه کاریگه ری خو یان هه بوو، له دوو روو گه ی دژ به یه ک، ته وه جه خسته بی سه روینه ی بۆ عه قل ده کرا، له گه ل ته وه هیدیبه ی که ئیمه کارمان به عه قلی خو مان کرد، به رامبه ر ته وه ته نگ و چه له مانه ی رووبه روومان ده بیته وه، ته وا ته گه ره کائان تا هه تابه نه ده ما، ته م شیوه عه قلانیه رومانیکیه که بیرمه ندانی سه ده ی هه قده یه م په ییان پی نه ده برد له کاره کانی ئایدیالیسته ئەلمانیه کاندا ده رکه وت، دواتر

له فله سه فه ی مارکسدا ده رکه وت، هه روه ها کاریگه ری کرده سهر سوودخوازه کان، ئەمه ش به و مه زه ندی که مرؤف به مانای ئەبستراکتیانه مایه ی پیکهاتیکی بی سنووره له ریگای فیرکردنه وه، ئەمه ش شتیکی دیاره، بیروکه ی یوتوپیا به شیوه یه کی گشتی چ رۆشنبیری پاکژیته، یان لایه نی بواری کو مه لایه تی بیت، ته وه ئەنجامه یه که نوپنه رایه تی عه قلانیه تی رومانیکیه که چاکترین نمونه یه تی له گه ل ته وه شدا بزوو تنه وه ی رومانیکیه کی بوو هۆی که مکرده وه ی هیزی عه قل، ده توانین بلتین که ته م هه لوتیسه ناعه قلانیه له وانه یه بوونگه راییه به ناوبانگترین دیارده ی بیت، له هه ندی لایه ندا بوونگه راییه یاخی بوونیکه له و دژایه تیبه زوره ی که کو مه لگای پیشه سازی ده یکرده سار تاک، شاعیران زور به په رۆشه وه گری دراوی رومانیکیه کان بوون، به ناوبانگترین که سایه تی رومانیکیه کی (بایرون) بوو، هه لگری هه موو ته وه توخمانه بوو که تیکه ل ده بن بۆ دروستبوونی رومانیکیه کی، به مانایه کی ته وا، یاخیبوون تیدا ده بینینه وه، رووبه روو بوونه وه، قین له نه ربته باوه کان، هه لچوون، ده توانین بلتین مردن له زه لکاوه کانی میسولونجی دا بۆ به رگریکردن له کیشه یه کی ئازادی له لای یونانیبه کان. ته مه به درپژایی میژوو به مه زترین گوزارشتی رومانیکیه کی ده ژمیردی، بایرون کاریگه ری خو ی کرده سهر شیعی رومانیکیه کی له ئەلمانیا و فهرانسا، شاعیری رووسی لیرمونتوف خو ی و ستایش ده کرد که قوتابی ته وه، ئیتالیا شاعیری رومانیکیه کی مه زنی هه بوو ته ویش لیواری که کاره کانی په رچدانه وه ی حاله ته کانی داپلوسی نی بیزاریبه که ئیتالیا له سه ره تای سه ده ی نوزده یه مدا پیوه ی ده تله یه وه، به رزترین به جیماوی هه لکه وتوو ی سه ده ی رۆشنگه ری له سه ده ی هه ژده یه مدا (فهره نگ) ی مه زن بوو که هه ندی له نو سه رو زاناکان له فهرانسا دایان نا. ته م نو سه رو زانایانه به هوشیاریه کی ته وا وه پشتیان کرده زانیاریبه کانی پیوانی دین و فیله سووفه میتافیزیکیه کان، له بواری عه قلدا هیزیکی پالنه ری نو ییان به دی ده کرد، به و شیوه یه هه موو ته وه کاره ته پستمولۆژیبه زانستیبه ی که هه موو له و سه رده مه دا له یه ک کاری گه وه رده کویان کرده وه، نه ک ته نیا به وه ی که تو ماریکی ریکخراو و ریزکراوی ته بجه دی بیت، به لکو له رووی تریشه وه ته و ستایشکردنه بوو بۆ ریگایه کی زانستی که ده توانرا به هویبه وه مامه له له گه ل جیهاندا بگری، هیوا ی ته م کاره یان ته وه بوو که ته نجامیک به ده سته وه بدات، ته ویش که ره سته یه کی به هیز بیت بۆ ملماتی دژی نه زانین و ته و سیسته مه ی که هه بوو، بۆ ته و ته رکه چه ند که سیچک

تېوره نامېریبه کونه کان دهیان وت، به لکو سیماکانی ماده له خویدا نه ودهیه که پتویسته له بزواتندا بیت، پتویست به سوورپنه ری به کم ناکات، گرمانه هی هر بۆچوونیک کی بوونی خوداوند ههروهک دواتر لابلاس گوزاری لی دهکات، که گرمانه یه کی پتویست نییه، به پتی ئەم رایه توانای زهینی ده بیته وه زیفه یه که له وه زیفه کانی جیهانی مادی، به راستی ئەم تېوره هه نه بی پتوهندیبه کی هه یه له گهل ئەو بۆچوونه ی (لپنتس) بۆ (المونادات)، سه ره رای نه وه ی که ته نیا یه که ناوه رۆکی به رامبه ر ناکوتایی (المونادات) وتوه، له گهل ئەوه شدا دهوتری که (مونادات- نفوس) تا زۆریک لهو بیروکه یه دهچت که ده لی زۆرجار ماده کاریک کی هاوشیوه ی عه قلانه ی هه بیته، له مه ر ئەو مه سه له یه وه ئەوه یادده خه یه وه که ئەمه ئەو سه رچاوه یه یه مارکس پشتی پت به ست بۆ ئەو تېوره ی که ده لی ناوه ز ئەنجامیکه له ئەنجامه کانی ریکخراوی به ده نی ئەندامه کان، له سه ر بنه مای ئەم تېوره ماده یه کان هه لوتیستیکی سه ره خۆیان وه رگرت به رامبه ر دین، وایان تیدا ده بینی که ریکای بلاوکرده وه که ی ده بیته هه لگری مه ترسی که فه رمانر ده واو قه شه کان هان ده دات بۆ گه یشتن به به رژه وه ندیبه تایبه تیبه کانیان، بۆیان ئاسانتر ده بی که فه رمان به سه ر نه زانه کاندانه بدن، له م باره یه شه وه مارکس قه رزارباری ئەو مادیانه بوو کاتیک ده رباره ی دین ده دواو به ئەفیونی گه لی ناوی ده برد، ئەو هه لمه ته ی که ماده یه کان کردیانه سه ر بیکر دهنه وه ی دینی و میتافیزیکایه، ستیرکه کی گه رانه وه ی خه لکان بوو بۆ ریکای زانست و عه قل که بتوانی شتیه یه که له شتیه کانی فر دوسی له سه ر زه وی دایمه زینری، لهو باره یه وه ماده یه کان هاریکاری (الموسوعیین) ده که ن، مارکس سۆشیالیستی یوتوی (الاشتراکیه الطوباویه) ی به ده رهاویشته ی ئەو بیروباوه ره ده زانی، به للام ده توانین بلین که وا هه موویان لهو باره یه وه بوونه قوربانی بۆ وه می رۆمانتیک کی، له گهل ئەو دانپیدانانه ی ئەو رایه ی ده لی هه لوتیست وه رگرتنیک به رامبه ر ترووسکاییه که له ژبان و ئەسته مه کانی هیوایه کی گه وره مان ده دات بۆ ئەوه ی هه ول یه دین بۆ دۆزینه وه ی چاره سه ریک کی له بار تا به سه ر ناخوشیه کائماندا زال بین، پروون و ئاشکرایه چاره سه ری کوتایی هه میشه بی بۆهه موو ته نگ و چه له مه کان ناکری سه ر به م جیهانه بیت، ئەو بیمره ندانه زۆریه یان جه ختیان له سه ر ئەوله یه تی عه قل نه کرده وه، به للام دوا ی ئەوه ی شۆرش فیه رنسا بنه ماکانی ریکازی باوی هه لته کاند، خه لکان (بوونه وه ریک کی شکومه ندیان) ئەفراند که تایبه ت بوو بۆ ئاهه نگیران له رۆژیک کی دیاریکراوا، ئەمه له کاکله دا

به شداریان تیدا کرد به تایبه تی زۆریه ی که سایه تیبه ئەده بی و زانستیبه کانی سه ده ی هه ژده یه م، دووان لهو که سایه تیانه که شایه نی ئەوه ن باس بکرتن، یه که میان (دالمبیر ۱۷۱۷-۱۷۸۳) که زۆر ناوبانگی په یدا کرد، ئەویش به هوی ئەوه ی که زانایه کی ماتماتیک کی بوو، ریکازیکی سه ره کی هه یه له تپوری میکانیکدا که به ناوی خۆیه وه ناونا، به للام له بوویه ردا بایه ختیک فله سه فیانه و ئەده بیانه ی فراوانی هه بوو، یه کتیک لهو به شداریانه ی نووسینی پتیه کیبه که بوو بۆ ئەو (فه رهه نگ) ه هه روه ها ئەو پیاهوی که باره گه وره که ی خسته سه ر شانی خوی و هه ستا به به رپر سباریتی سه ر نووسه ریتی (فه رهه نگ)، (دیدرۆ ۱۷۱۳-۱۷۸۴) بوو که له زۆر بابه ت ده نیووسی و هه موو جوړه بیروباوه ریک کی باوی رت ده کرده وه، فه رهه نگ کاریک نه بوو به مانا فراوانه که ی دژی دین بیت، رای دیدرۆ زۆر نزیک بوو له ویناندنی ریکازی (شمول الالهیه - Pantheism) یه ی (تسبینوزا) وه، هه روه ها (قوتتیر ۱۶۹۴-۱۷۷۸) ئەویش له به شداریکردنی ئەو کاره گه وره یه دا رۆژیک کی گه وره ی بینی، ده یوت ئەگه ر خودا وه ندیک نه ده بوو، ئەوا ده بوایه بمان ئەفراندایه، زۆر به توندی دژی مه سیحیه تی دام و ده زگای دینی ره سمی ده بووه وه، به للام ئیمانی به بوونی هتیک کی پر ده هه ینا بۆ سه ر وشت، خه لکان ده گه یشتنه ئارمانجه کانیان ئەگه ر ژیانیک کی ختیه به ره که ت بژنایه، له واقیعه دا ئەمه ش وینه یه که له وینه کانی ریکازی بیلاجیوس* که به تاله له هه موو پتیه ندیبه باوه کان، له هه مان کاتدا گالته ی به رای لینبستس ده هات که ده یوت جیهانه که مان له وانیه باشتین جیهان بی، دانی به شه ردا ده نا که شتیک کی له باره و پتویسته دژی بجه نگین، لیره وه ئەو ململانئ تاله و توره یبه دژی جوړه کانی ریکازه باوه کان ده ستی پت پت کرد، ماده یه فه رهه نسویه کان به شتیه یه کی زۆر په رگیرانه ریکازه کونه کانیان رت ده کرده وه، ریکازه که یان دیرژکراوه ی تپوری کاکله بوو. هه روه ک دیکارت باسی لیه کرده وه، بینیمان چۆن «ریکازی المناسبه» ده بیته ئەو هویبه کی بوویه رانه بتوانین بۆ لیکولینه وه ی زهینی پتویستیمان به ماده نه بیت له گه لیدا. مادامه کی جیهانی زهینی و جیهانی مادی به ریکایه کی هاوکیشه کارده که ن، ده توانین پتویستیمان نه بیت بۆ هه ریه کتیک لهو دووانه، ده توانین باشتین نمایش بدۆزینه وه بۆ تپوری مادیه ت ئەویش له کتیبی (مروقی نامیر L, Homme machine) ی (لامتری) دا که دوو الیزمی دیکار تی تیدا رت کراوه ته وه ته نیا یه که کۆکی هه لگرت و پاراستی، ئەویش ماده بوو، ئەم ماده یه ره ق هه لاتوو نه بوو به و مانایه ی که

ئاماده کردن بوو بۆ ئاوهز، له ههمان کاتدا شوڤریشیش له ههندي مەسه لهی دیار بکراودا ریتی بۆ ئاوهز دانه دنا، له سه رده می توندره ویدا لافوازییه داهینه ری کیمیای نوی له به رده م دادگایه کی شوڤریشدا فرمان درا به سه ریدا، پیش ئه وه له باجی سوود به خشدا چاکسازی کرد کاتیکی سه ریه رشتیار بوو له مەسه لهی کشتوکالدا، به لام ته نیا ئه و کارو پله یه ی له (سیسته می کوندا) هه یبوو وای کرد که شوڤریش به و تاوانانه ی دژی گهل کردوویه تی تاوانباری بکات، کاتی له دادگا پیتی و ترا که گه و ره ترین زانایه ، کۆمار وای وه لام دایه و که پتویستی به زانا نییه ، به و شیوه یه سه ری به (مقصله) له ت کرا، له لایه کی تره وه (فه ره نگ) له سه ده ی هه ژده یه مدا هیمایه ک بووه بۆ سه رده می رۆشنگه ری که بایه خیان به و دیالۆگه عه قلیه هیمنه ددا، ستیرک له ودا بوو که بگه نه پاشه رۆژیکی نوی بۆ خوڤگوزهرانی به شهر، ئه و کاته ی که (فه ره نگ) ها ته مه یدانه وه بزوو تنه وه یه کی رۆمانتیکی گه شه ی کرد که دژایه تی ئاوه زی ده کرد، به ناوبانگترین نوینه ربان (جان جاک رۆسو ۱۷۱۲-۱۷۷۸) بوو، رۆسو به مانایه کی ورد فه یله سووف نه بوو، ده توانین ریگه به خویمان به دین و ئه و کارانه ی لی جیابکه ی نه وه که له بواری تیوری سیاسی و په روه رده ییدا هه یبووه، سه ره رای لایه نه چالاکیه کانی ئه ده به فراوانه که ی که دواچار کاربگه ری گه و ره یان کرده سه ر بزوو تنه وه ی رۆمانتیکی، رۆسو له کتیبی (دان پیا نانه کان) دا تۆماریک له ژیا نی تایبه تی خویمان پیشکه ش ده کات، ئه و چیرۆکه ی که ده یگیریته وه شیوینراوه ئه ویش به هۆی زیاده رۆیی شاعیرانه، رۆسو له ژنیف له دایک بووه و له خیزانیکی هه ژار ها تۆته دنیا وه، هه ر له سه ره تای لاویتی باوکی مردو له سه ر دهستی یه کی که له ئامۆژنه که ی په روه رده کرا، له ته مه نی دوازه سالیدا قوتابخانه ی به جی هیشته وه له چه ند پیشه یه کی جیا وازدا خو ی تا قی کردۆته وه، به لام ه یچ کام له و کارانه نه چوه دلیه وه، له ته مه نی شازده سالیدا هه له ات و مالی به جی هیشته، له (تورینۆ) له به ره هندی به رژه و هندی چوه سه ره ریازی کاتۆلیکی، تا ما وه یه ک هه لگری ئه و ریبازه بووه، دوا یی بووه خزمه تکاری یه کی له خانمه به ناوبانگه کان، دوا ی سن مانگ له خزمه تکاری خانمه که مرد، ئه میش له لاری خو ی بینیه وه، به م بۆنه یه وه رووداویکی به ناوبانگ رووی دا که بووه هه لمالینی هه لۆیستی ئاکاری که سیک که پشتی به ههسته کانی خو ی به ستبوو، ده رکه وت که ئه و ملپتیچه ی که هه یبوو، له و خانمه ی دزی بوو که له لای کاری ده کرد، رۆسو وای ده رخست که کاره که ره که پتی داوه، کاره که ره که سزای خو ی وه رگرت به رامبه ره به و دزیه،

به لام رۆسو له (دان پیا نانه کان) دا وای وتوه که ئه وه ی پالی پتوه نابی بۆ ئه و کاره هۆگری بووه بۆ کچه که، که ئه مه ش ئه و خه یاله بوو له کاتی پیشکه شکردنی راقه به ک بۆ مەسه له که بۆی ها توه، دان پیا نانه کان ه یچ هیمایه ک به وه ناده ن که ویژدانی ئاگاداری کردۆته وه، رۆسو نکۆلی له وه ناکات که به درۆ شاهیدی داوه، به لام پاکانه که ی بۆ ئه وه ده گه ریتیته وه که به نیه تیکی خراب ئه و کاره ی نه کردووه، دوا ی ئه وه رۆسو پتوه ندی له گه ل خانمیک به ست که ناوی مدام دی خاران (M. de warens) بوو ئه ویش بووه کاتۆلیکی که ته مه نی به چه ند سالیک له و گه و ره تر بوو، به لام بۆ رۆسو بووه دایک و عاشق له یه ک ئاندا، رۆسو به شتیکی زۆری له (۱۰) ساله ی ژیا نی له ماله که یدا برده سه ر، له سالی (۱۷۴۳) بووه سکریتی بالویتی فره نسی له (بندقیه)، به لام کاتیک مووچه که ی دوا ده که ویت ده ست له کار ده کیشیته وه، له سالی (۱۷۴۵) له پاریس چاوی به بتیریز لوفاسیر که وت، که کاره که ریک بوو، وه ک ژنی بووی و ده ژیا له گه لیدا، له گه ل هندی کاری عاشقانه ی تری له ملاو له ولا، بووه خاوه نی پینج مندال له و خانمه، که هه موویانی برده (خانه ی مندالانی بی که س)، هۆی پتوه ندیکردنی به و خانمه وه دیار نییه، ناشیرین بووه، هه ژار بووه، نه زان بووه، له گه ل ئه وه شدا به ئامانه ت نه بووه، به لام دیار بووه که شته ناشیرینه کانی ههسته کانی رۆسو یان به رزه کردووه، رۆسو تا سالی (۱۷۵۰) وه ک نووسه ر نه ناسرابوو، له و ساله دا زانکۆی دیجون پیشه رکیبه کی ئاسانی ریک خست بۆ مەسه له ی ئه وه ی که ئایا ئه ده ب و هونه ر سوودیان به به شه ریته به خشیی، لیکۆلینه وه یه کی له سه ر ئه و باسه نووسی که وه لامه که ی (نه خیر) بوو، به لام به به لگی بلیمه تانه ئه وه ی سه لماند به مه ش خه لاتی وه رگرت، وتی که رۆشنیری خه لکیان به پیداو یسته نا سروشتیه کان راهینا وه و کراونه ته کۆپله بۆی، هه روه ها پشتگیری له هه لۆیستی (اسبړطه) کرد به رامبه ره به (ئه سینا)، قیزی له زانست ده بووه وه، له به ره ئه وه ی ئه و پالنه رانه ی بوونه هۆی سه ره له دانی ئه و زانسته له ئاستی نزمدا بوون، ئامازه ی بۆ ئه وه کردووه که مرۆقی شارستانی گه نده له، به لام مرۆقی هه مه جی و دلپاک ئه وه پیا و چاکه، دوا یی رۆسو ئه و رایانه ی خو ی له کتیبی (گه ران به نیو نایه کسانیدا) فراوان کرد له سالی (۱۷۵۴)، دوا ی بلا و کردنه وه ی کتیه که به سالیک دانه یه ک له و کتیه گه یشته ده ست فۆلتیر که بووه جی گالته پیکردنی دانه ره که ی، ئه مه ش ئیه انه یه ک بوو، که دواچار بووه هۆی گرژی له نیوانیا نندا، له سالی (۱۷۵۴) گه رانه وه ی بۆ ولاته که ی خو ی گه وار کرد، که ژنیف بوو،

رؤسو بواریک دهکاتوه له شیوهی شوورایهک، ئه ویش ئه مهیه، کاتیک دهلی مرؤف مافه سروشتیییه دیاریکراوه کانی لای خوئی ده پاریزی، ئه مهش ده که ویتته سهر ئه و گریمانیهی که گومانی تیدایه، ئه ویش ئه ویه که فه رمانیره واه به برده وامی ریز له و مافانه ده گری، به لام فه رمانیره واه ناچار نییه ژیر دهستهی دهسه لاتیکی له خوئی بهرتر بی، ئیداره که شی (ئیداره ی گشتیییه) که ئه مهش شیوهیه که له فه رمانیره وایه تی تیکه ل که به زور دهیسه پیتنی به سهر ئه و که سانه دا که له وانه یه له گه ل ئیراده ی تاک ره وایاندا نه گونجی، سه ره رای ئه وه، زور له خه لک هه لوهسته ده که ن بۆ مه به ست بوونی ئیداره ی گشتی، له بی به ختیدا رؤسو به فراوانی لیتی نادوی، مه به ستی ئه و تیوره ئه ویه ئه گهر لایه نیکی بهرژه وندییه دژ به یه که کانی تاکه کالمان وه لانا له دوا ی ئه وه شیوهیه ک له بهرژه وندی خودی ده مینیتته وه که هه موو به شداری تیدا ده که ن، به لام رؤسو به هیج شیوهیه ک به دوا ی ئه م بیرۆکه یه دا ناچیت تا ئه نجامی کۆتایی به ده ست به یین، ئه و وای ده بیینی که ده وله تیک له سهر ئه م ریبازه پروات به رتیه، ئه وه ده بی شیوهیه ک له ریک خستنی تاییه تی ئاماده بکات، به تاییه تی ئه و ریک خستنه ی که ناوکی ئامانجه سیاسی و ئابوریه کان ده پیتکی، به و شیوهیه هه موو توخمه کانی سیسته می گشتگیریمان لا دروست ده بیت، رؤسو به هوشیاریه وه په ی به وه برده وه، به لام بۆمان روون ناکاتوه چون خۆمان له و ئه نجامانه لادهین، ئه و ئامازانه ی که کردوویه تی بۆ دیوکراتیه ت، ده بی له وه بگه یین، که له باره ی شاری ده وله تی کۆنه وه دوا وه، نه ک له باره ی حکومه تی نیابیه وه، سه ره تا له نیو ئه وانه ی که دژایه تی تیوره کانیان ده کرد به خراپ له و کتیه گه یشتن، به هه مان شیوه له نیو ئه و سه ره کرده شو ریشگیرانه ی پشتگیریان ده کرد، له دوا ی دیکارت فه لسه فه ی ئه و روپی پیتشکه وتنی به خووه دی و دوو ئاراسته ی گرت بهر: له لایه که وه ئه و ریبازه عه قلیه جیسا وازانه ی که له کیشوه ری ئه و روپا سه ری هه لدا و له لایه کی تره وه، سه ره ه لدانی هیللی گشتی بۆ ئه زمونگه رای نینگلیزی، هه ردوو ئاراسته که به خودیه تی ناسرا، که هه ردوو ئاراسته که تاییه ت بوون به ئه زمونی تاییه ت، لۆک ئه رکی تویتزینه وه ی یه که می بۆ زانینی چیه وه ی زهینی به شه ری خسته ئه ستوی خوئی، کیشه ی گه وره که هیوم روونی کرده وه ئه ویش چۆنیه تی راقه کردنی په یوه ندیه کانه له نیوان دیارده کاندا، وه لامی هیوم ئه وه بوو که ئیمه نه ریتیکی تاییه ت پیکه وه ده نیین که وامان لیده کات شته کان به گریدرای بیینین، هه ره که له پیتشدا روومان کرده وه، هیوم له م قسه یه ی که کردوویه تی لای داوه،

گه رایه وه بۆ کالفینی بۆ ئه وه ی به هۆیه وه بتوانی شوناسنامه یه ک وه رگری، له سالی (۱۷۶۲) دا کتیبی (امیل) ی بلا و کرده وه، که لیکۆلینه وه یه ک بوو له باره ی پهروه رده وه، ههروه ها کتیبی (پهیمانی کۆمه لایه تی) بلا و کرده وه، به مه تیوره کۆمه لایه تییه که ی خسته روو، ئه و دوو کتیه له بهر دوو هۆ خرایه بهر تانه وته شه ر، یه که م به هۆی ئه و شیوازه ی که نمایشی دینی سروشتی کرده وه، که هه موو دامه زراوه دینییه کانی تووره و بیزار کرد، دوو م به هۆی مه یلی دیوکراتی خوازانیه وه، سه ره تا رؤسو بۆ (نیوشاتل) هه له ات دوا یی بۆ (بروسیا) دوا جار بۆ به ریتانیا، (هیوم) ی بینی، دوا یی له لایه ن پادشا (جورجی سییه م) مووچه ی بی ده درا، به لام له دوا ییدا له گه ل هه موویان بوو به شه ری، لیره شه وه تووشی گریکوتره ی چه وسانه وه یه کی شیتی بوو، دوا یی گه رایه وه پاریس و دوا سه له کانی ژپانی به کۆلی و نه داری برده سه ر، بهر گریکردنی رؤسو له هه سه ته کان له به رامبه ر عه ق، یه کتیک بوو له و کاریگه ریه به هتزانیه بووه هۆی دروستبوونی بزوتنه وه ی رۆمانتیکی، ئامانجه که شی نیشاندانی ریکایه کی نوئی بوو بۆ لاهوتی پروتستنتی که به ئاشکرا جیسا وازی پتیه دیار بوو له نیو خوئی و نیوان ریبازی تووماری که سه ر به کولتووری فه لسه فه کۆنه کان بوو، ئه و ریکا پروتستنتیه نوییه ده سه بهرداری ئه و به لگانه یه که بوونی خودا ده سه لپینی، که ئه و بوونه وا له هه ست ده کات که له ناخی دللی مرؤفه وه ده رچیتته ده ره وه بی یارمه تی له لایه ن عه قله وه، به و شیوهیه رؤسو وای ده بیینی له بواری ئاکاردا سۆزه سروشتیییه کالمان ده بنه ری نیشانداری راست، به لام عه ق سهرمان لی ده شیوتنی، بی گومان ئه و هه لوتیه ته رۆمانتیکییه به ته وای دژی ئه فلان و ئه رست و بزوتنه وه ی (قوتابخانه یی) بووه، که تیوریک زور مه تر سیداره، له بهر ئه وه ی په رشو بلا و بوو، هه ر شیوه کاردانه وه یه ک به گونجا و ده زانیت مادامه کی پشت به هه لچونه کانی بکه ره ده به ستی، رؤسو له نیو تویی کتیبی (امیل) دا به شیوهیه کی دیاریکرا و دینی سروشتی نمایش کرده وه و له (دان پیمانانه کانی قه شه یه ک له ساقوی) به فراوانی باسی کرده وه، به راستی ئه و لاهوتیه سۆزه نوییه ی که رؤسو هینایه گۆری نه ده توانرا شالای بۆ ببرد، به مانایه کی تر که پتیه وندی ده پچری له گه ل ئاوه زدا هه ر له سه ره تا وه ئه مهش له سه ر ریبازی ئه و کام، به لام کتیبی (پهیمانی کۆمه لایه تی) به رۆحیک جیسا و نووسراوه، رؤسو له باشتین حاله تی نووسیندا تیوره که ی نووسیوه، تیدا هاتوه کاتیک تاکه کان مافه کانیان ده دن به کۆمه ل هیج نازادیه کیان نامینی، راسته کاتیک

پیشه کیه کانی رتی پین نادهن، نه گهر وردیبنی تهواوی بگردایه، بیجگه لهوه لهو گوزاره یه دا هیمایه ک هه یه بۆ رتیگایه ک که بتوانرئ لیوهی نهو نهسته مه چاره سهر کرئ، خویندنه وهی (کانت) بۆ هیوم که له خه لوه تی دیماگوجیه ت بیداری کاته وه، (کانت) بهرزبووه وه بۆ پلهی پرنسیپی عه قلی به هه مان نهو نه رینهی که هیوم قسهی له سهر کردوه. بهمهش زۆر به ئاسانی رزگاری بوو له کیشهی هیوم دواتر خوئی بهه ندی کاری نوئی قورسه وه بهسته وه که تاییه ت بوو به خوئی، ئیما نوئیل کانت له (۱۷۲۴-۱۸۰۴) له کونجبرج له دایک بووه له بروسیای رۆژهللات، به درتیایی ته مه نی ولاته که هی به جئ نه هیشته وه، ههر له سهره تای له دایک بوونیه وه هه لگري (نزعۃ الورع- مه یلی دینداری - Pietism) ه که کاریگه ری کرده سهر شتوازی ژبان و شتوازی نووسینه ئاکاریه کان، له زانکۆی کونجبرج خویندوویه تی و به لاهوتیه ت دهستی پین کردو به فلهسه فه کوتایی پین هینا، وای ههست ده کرد که ئاواته کانی له ویدا دینه دی، چهند سالیک به هۆی کاری پیشه ی ماموستای تاییه تی کورانی ئورۆستو کراتیه کان خاوهن زهویه کشتو کاله کان ده رانه تی خوئی په یدا ده کرد، تا سالی (۱۷۷۵) که کاری وانه گوتنه وهی فلهسه فهی له زانکۆی کونجبرج دهوته وه، له سالی (۱۷۷۰) بۆ کاری ماموستا بهرزکرایه وه و کورسی پین درا له لۆژیک و میتافیزیقیادا، نه م کاره تا مردنی پتوهی خه ریک بوو، سه ره رای نه وهی دهست بلاونه بوو، ریک و پیک ژبانی بردۆته سه ر، نه م نه رینه و ریک و پیکیه ی وای له خه لکانی شاره که ی کرد که کاتریمیره کانیا ن به و کاته ی نه و به بهر ده میاندا تیده په ری، چاک بکه ن، پیاویکی که ته وزل بوو، به للام نه خوشیش دوو چاری نه ده هات، نه مهش ده گه راپه وه بۆ نه و ژبانه جیگیریه ی که تیددا ده ژیا، له هه مان کاتدا وته بیژتیکی لیها توه بوو، گهر بچوایه ته بونه یه کی کومه لایه تییه وه ریزی لی ده گیرو جیی ریزگرتن بوو، به للام له مه سه له سیاسیه کاندای لیبیرالی بووه و باشترین بیرمه ندی سه ده ی رۆشنگه ری بوو، هه لوتیستی له بواری دیندا شتویه ک بوو له برۆتستانیته تی دوور له باو، پیشوازی له شۆرشی فه ره نسی کردوه، پشتگیری له بنه ماکانی (کۆماری) کردوه، دانراوه فلهسه فه یه به رزه کانی، ناوبانگی زۆریان ده رکردوه، به للام هه یج سامانیکیان پین نه به خشیه وه، له دوا ساته کانی ژبانیدا، هزری به ره و تیکچوون ده چوو، به للام خه لکی شاری کونجبرج شانازیا ن پتوه ده کرد، کاتیکی کۆچی دوا یی کردوه، ته رمه که یان به نا پۆریتیکی گه وره به رپتوه بردوه، که شه ره فیک بووه، که م له

فلهسه سووفانی تر به خوینانه وه بینویانه، کاره کانی (کانت) زۆر بابه تی هه مه جوئی له خو گرتوه، هه موویانی له یه ک کاتدا دهوته وه، هه ندی له کارانه مایه وه که تا ئیستاش بایه خی پاریزراوه، نه گهر تیوئی دروستبوونی گه ردوونی لی دهر بکه یین که به ته وای له سه ر بنه مای فیزیایی نیوتن دامه زراوه، له ویدا هه ندی رای خوئی وتوه که دوا جار لابلاس به شتویه که ی سه ره خو بای لیوه ده کات، به للام نه وهی لای ئیمه بایه خی هه یه به شتویه که ی تاییه تی فلهسه فه، ره خنه یه که ی (کانت) ه، لوک یه که م که س بوو که کیشه ی ره خنه یی هینایه به رباس له سه ر ئاره زووی خوئی، نه ویش بۆ پاک کردنه وهی زه وی، به للام دوا ی لوک ئاراسته ی بیروبا وه ره کان به رتیگایه کی حه قمانه وای کرد که لای هیوم رتیازی گومان دروست بیت، به للام کانت به نیوی (شۆرشی کۆیه رنیکی) له و بواره دا نوئخوازی کرد، له بهر نه وهی له جیاتی هه ول بدات جیهان به چه مکه عه قلیه کان له سه ر بنه رته تی نه زموون راقه بکات، هه ره ک هیوم به وه هه ستا، راقه ی نه زموونی له سه ر بنه رته تی تیگه یشتنه عه قلیه کان کرد، ده توانین به شتویه کی تر بلتین فلهسه فه که ی هاوکیشه یه کی ساز ده کرد له نیوان هه لوتیستی په رگری بۆ نه زمونگه رای یی ئینگلیزی له لایه کی تر له نیوان په رنسیپه له خو وه کانی رتیازی عه قلیانه ی (کانت) ی، سه ره رای نه وهی تیوره که ی قورس و ئالۆزبوو، به للام له زۆر لایه نیدا ده توانا ره خنه ی لی بگیریه، پتویسته هه ول به دین هه لله گشتیه کانی تی بگه یین. گهر بانه وی له و کاریگه ریه بگه یین که کاری کرده سه ر پیشکه وتنی فلهسه فه کانی دوا ی خوئی، کانت و هیوم و نه زمونگه ریه کان له سه ر نه وقسه یه کۆک بوون که ده لی (هه موو زانینیک له نه زموننه وه ده ست پین ده کات)، به للام تیبنی گرنکیان خسته سه ر جیا وازیه کانیا ن بۆ رای که جیا وازی بکری له نیوان نه وهی زانین چ نه نجمیک به ده سه ته وه ده دات، هه ره ها نه و وینه یه ی که زانین هه لیده گری، سه ره رای نه وهی که زانین له رتیگای نه زموننه وه دروست ده بیت، به للام ته نیا له وی وه رناگری و پشت به و نابه ستی، ده توانین گوزارشتیکی تر بۆ نه و بیرو که یه بکه یین واته به شتویه که ی دی که نه زموونی هه ست پیکراو، مه رجیکی پیداو یستییه بۆ زانین، به للام ته نیا مه رج نیبه بۆی، نه و وینه یه ی که زانین هه لیده گری و نه و پرنسیپه ریک و پیکه ی که ماده ی خاوی له نه زموننه وه بۆ نه پستمۆلۆژی گۆری، به رای کانت له نه پستمۆلۆژ وه ری ناگری، ئاشکرا به نه و پرنسیپه له خو دانه به و مانایه ی که دیکارت ده یوت له وانه شه کانت نه وهی نه گوتبی، کانت ناوی نا (المولات- گوته کان) که زاراوه یه کی نه رستوی بۆ

مه قوولاتی کرۆک و نمایش و هۆ و نه نجام و کاربگه ری ئالوگۆرمان ده ستگير ده بی، دوا بی له وانه یه مه سه له که به پیتی رووکار نه گه ربه، یان بریاره ده، یان پیداو یستی بانه بیت، نه مه قوولاتانه ی هاوشیوه ی ده بن نه مانه ن توانایی و هه لگیرو، بوون و نابوون گه رای، دوا بی پیتیستی و نمایشه، پیتیستیمان به چوونه نیو ورده کاریه کانی کانت نییه بو ده ستگير کردنی مه قوولاته کان، ههروه ها هیچ گران نییه که لیستی (مه قوولات) ی کانت به ناته وای بیین و هک وای بو ی ده چوو، مادامه کی پشتی به تیوره ته سه که که ی ده به ست بو لۆژیک، به لام بیرو که ی تیروانینه گشتیه کان نه وه ی له نه زموون و هرنه گیراوه له گه ل نه وه دا کاربگه ری خۆی هه یه له بواری نه زمووندا، نه م بیرو که یه گرنگی فه لسه فیانه ی خۆی ده میتیت، که وه لامیکمان ده براره ی کیشه ی هیوم ده داتی، که سیک ده توانی نه وه ی کانت نمایشی بو کردوه گه واری نه کات، دوا ی نه وه ی کانت لیستی مه قوولاته کانی له سه ر پره نسیپی شیوه یی و هه رگرت، گواستیه وه بو سه لماندنی نه وه ی که ماحاله بی مه قوولات هه ر نه زموونیک دابری که شیوا بیت و بیگو تیزینه وه بو نه وانی تر، به و شیوه یه پیش نه وه ی نه و مۆرکانه ی که ده گنه هه سه کا مان، سیفه تی نه پستمۆلۆژی و هه رگرن، پیتیسته به شیوه یه که له شیوه کان له ریگای چالاک ی زه بنیه وه ریک و پیک و به ک بخرین، نه مه ش کیشه ی نه پستمۆلۆژی له وه دا نه بو که هه لۆیستی کانت روون بکه ینه وه، ته نیا له دیار کردنی به کاره ی نانی نه و ریگایه نه بی که به وردی بو زار اوه کان کردوویه تی، ده لئی که پرۆسه ی نه پستمۆلۆژی له رووکاردا به هه سه کان داخراوه، که کاربگه ری نه زموونه ها تووه کان له ده ره وه به کورترکراوی و هه رده گری، له لایه کی تره وه بو تیگه یشتن له و گری تده نه ی که توخمه کانی نه و، هه ست پیکه وه گری ده ده ن، ده شیبی جیاوازی له نیوان زه بن، یان تیگه یشتن له نیوان ناوه زدا هه بی، هیگل له قسونا غیکی تر دا گوزارشتی له و بیرو که یه کردوه که ده لئی ناوه ز خه لکان یه ک ده خات له لایه کی تره وه تیگه یشتن جیاوازی ده خاته ناویانه وه، ده توانین بلتین که خه لکان به قه ده نه وه ی ژیرین یه کسان ده بن، یان ده بنه خاوه نی به ره که تیگی ناوه ز، به لام له تیگه یشتندا جوداییان تی ده که ویت، له به ر نه وه ی نه مه ی دوا بی ژیره کی پوزه تیگه یشتانه یه که جوداوازیه کی زوریان تی ده که ویت، بو نه وه ی بیینه خاوه ن نه زموون که بتوانین دایرپژین له فه رمانه کاندایه ده بی بکه ینه نه و تامانجه ی که کانت ناوی لی ناوه (یه که ی هۆشی خودی) ناشکرایه که مۆرکه گۆشه گیره کانی هیوم به س نییه، به دوا داچوونی چهنده به خیرایی بیت، له بری

په چرپه چره ی که نه زموونی هه ستیار پیتی ده ناسری لای نه زموونگه ریه کان، کانت به شیوه یه کی په یوه ست بوون ده لئی؛ نه گه ر نه زموونیکمان هه بی به شتیکی ده ره کییه وه مه حال ده بیت که له چوارچیه ی (المقولات) دانه بیت، که کاره که ی مه رجیگی پیتیستی ده بی بو رووداویکی نه و جوړه نه زموونه، مادام واپیتیستی ده کات که هه سه کان رۆلی خۆیان بیین که واته ته نیا مه رجیک نابیت بو ی، به لام مه قوولاته کان له لای خۆیان وه، خۆیان ده ناخنه نیویه وه، نه وه ی کانت نکۆلی لی ده کات توانایی دامه زاندنی نه زموونیک یه تییه که ته نیا پیتشوازییه کی تیگه تیگانه ی مۆرکه کان بیت، نه گه ر له زه بنماندا ره وته هوشیاریه کان نه بن نه و، ناتوانین گوزارشتیان لی بکه یین، به لام له باره ی شوین و کاته وه، کانت وای ده بیینی دوو چه مکی تاییه ت و قه به لین و سه ره هه سستی په تین به سه ره که وه بو جیهانی ده ره وه و ناوه وه، نه م جوړه دیالۆگه سیمایه کی ئالۆزی به خۆوه گرت لای کانت، به لام به گشتی به لگه کانی جیی متمانه کردن نه بووه، کۆی هه موو تیوره که ی نه وه یه بی تیگه یشتنی قه به لی، بو شوین و کات، مه حاله نه زموون هه بی، له م لایه نه وه شوین و کات له مه قوولات ده چن، به م شیوه یه نه زموون له بوچوونه (قه به لی) یه کانه وه دروست ده بیت، نه وه شی که پال ده نیت بو دانانی نه زموون نه و با به تییه ده ره کیانه ن که له ده ره وه ی زه بن و بریاری له سه ره ده ده ن، نه و سه رچاوانه شی که نه زموون لیتی و هه رده گری کانت ناوی لی ده نی (نه وشتانه ی له خۆباندان - namena) له بری رووکه شه کان یان دیارده کان (Phenomena) به پیتی تیوری کانت مه حاله نه زموونیک هه بیت به و شته ی له خۆیدا یه، مادامه کی هه موو نه زموونیک له ریگای چرکدرنه وه ی شوین و کات و مه قوولات (له گه ل هه ر توخمیکی ده ره کیدا) رووده دات، نه و ماوه کورته ی که بتوانین پیتی بکه یین ده رخستنی نه وشتانه یه له خۆباندایه و سه رچاوه ده ره کیانه ی گریمانه ی مۆرکه کان، نه گه ر وردببینیمان بو یستایه، نه وای خۆی مه حال ده بوو، مادام ریگایه کی سه ره خۆمان به ده سه ته وه نییه بو دۆزینه وه ی بوونی نه و جوړه سه رچاوانه، گه ر نه و ریگایه شمان له به ر ده ست بووا یه نه وای به بی توانا ده ماینه وه به رامبه ر نه و قسه یه ی که بلتین که وای ده بیته هۆ بو مۆرکه کانی هه ستمان، له به ر نه وه ی نه گه ر تیجه قسه له سه ر هۆکار بکه یین، نه مه به و مانایه دیت که تیجه ده گه ریینه وه بو چوونه نیو توپیک له بوچوونه (قه به لی) یه کان که کاره کانی خۆی له چوارچیه ی تیگه یشتندا پیاده ده کات، لیروه وه لۆک جاریکی تر رووبه رووی نه و وقورساییه ده بیته وه، هه ره وک چۆن تیوری لۆک ریگا به وه نادات که

رهفتار به‌راپه‌ری کرداری نه‌پستمۆلۆژی تیۆری بیت، ده‌بی هه‌ردوو وشه‌ی (تیۆری- theoretical) و (پراکتیکی- Practical) تی بگه‌یه‌نری، به‌مانا په‌چه‌له‌کیه‌که‌ی له‌ زمانه‌ی یۆنانیدا، له‌ لایه‌نه‌ی که هه‌ردووکیان به‌یه‌که‌وه‌ گری دراو، یه‌ک له‌دوای یه‌ک به‌ (بینی) و (کردار)، به‌و شتیه‌یه‌ پرسپاری به‌په‌رتی بو ئاوه‌زی کرداره‌کی نه‌وه‌یه! چۆن پیوست ده‌کات ری بگرینه‌به‌ر؟ هه‌روه‌ها لیته‌شدا کانت هه‌لده‌سته‌ی به‌جۆرتیک له‌ شۆرش کردن، له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌گه‌ر ئاکار وه‌ک پیتشو هه‌میشه‌ گریمانه‌ی نه‌وه‌ بکات که کاربگه‌ریه‌ به‌ ده‌رکه‌یه‌کان ئیراده‌ به‌ریه‌ ده‌بن، به‌لام کانت به‌م شتیه‌یه‌ گریمانه‌ی ده‌کات و ده‌لی که خۆی یاسای تاییه‌ت ده‌دات به‌خۆی، به‌م مانایه‌ ده‌توانین وه‌سفی ئیراده‌ بکه‌ین که سه‌ره‌خۆیه‌کی خودی ته‌واو ته‌واوه‌، گه‌ر بمانه‌وی بگه‌ینه‌ پرسپیه‌ گشتیه‌یه‌کانی ره‌فتار، نه‌وا له‌ ستیره‌که‌کاندا، یان له‌هۆکاره‌ ده‌رکه‌یه‌کان بو‌ی ناگه‌ری، به‌لکو پیوسته‌ له‌ناوه‌وه‌ماندا بو‌ی بگه‌ری، بو‌گه‌یشتن به‌وه‌ی که کانت پیتی ده‌لی یاسای ئاکاری، به‌لام ئاشکرایه‌ نه‌م یاسا ئاکاریه‌، ناتوانیت بیته‌ بنکه‌ی فه‌رمانی به‌شیتی دیاریکراو، نه‌م یاسایه‌ ناتوانی نه‌و ریگایه‌مان نیشان بدات که پیوست ده‌بی بیسری له‌حاله‌ته‌ دیاریکراوه‌کاندا، له‌به‌رته‌وه‌ی نه‌مه‌ خۆی نابی پیوست بیت له‌سه‌رمان، به‌پیتی په‌رنسیپی خود ده‌بی به‌لایدا نه‌چین، به‌مه‌ش جۆرتیک له‌ په‌رنسیپی شتیه‌ی ته‌واومان بو‌ ده‌میتته‌وه‌، که به‌تاله‌ له‌هه‌ر ناوکیکی نه‌زمونگه‌ری، کانت نه‌مه‌ ناوه‌نه‌ی فه‌رمانی ره‌ها- Categorical imperative، لیته‌دا جاریکی تر خۆمان له‌به‌رده‌م چه‌مکی جنیوداندا ده‌بینینه‌وه‌، له‌ به‌کاره‌ینانی کرداره‌کی ئاوه‌زدا، چه‌مکی قه‌به‌لی پیکه‌هاته‌یی له‌به‌کاره‌ینانی تیۆریدا، له‌ لۆژیکی باودا مه‌حاله‌ دارشتنی (پریاری ره‌ها- Categorical mood) له‌گه‌ل (دارشتنی فه‌رمان- imperative) کۆبنه‌وه‌، به‌لام کانت بو‌ نه‌وه‌ ده‌چی که هه‌ندئ مه‌سه‌له‌ هه‌ن تاییه‌تن و ماونه‌ته‌وه‌ وه‌ک نه‌وه‌ی پیوسته‌ وا بیت، که له‌وانه‌یه‌ بی مه‌رجایه‌تی بیت، نه‌مه‌ش نه‌وانه‌ن که ناویان لی ده‌نه‌ی فه‌رمانه‌کانی په‌هایه‌تی، به‌م شتیه‌یه‌ په‌رنسیپی بالای ئاکار که خۆی له‌ فه‌رمانی ره‌ها‌دا ده‌نوینی به‌وه‌ی که: هه‌میشه‌ ری بگره‌ به‌ر به‌و جۆره‌ی که په‌رنسیپه‌کان ئاراسته‌ی ئیراده‌ ده‌کرین و ده‌بنه‌ یاسایه‌کی ته‌واو و به‌رفراوان و گشتگیر، نه‌م گوزاره‌ توند و تیژه‌ گوزارشتتیکی تره‌ به‌ریگایه‌کی نمایشانه‌ی ئالۆز، له‌و قسه‌ بلاوه‌ هاتوه‌ که ده‌لی: چیت بو‌ خۆت نه‌وی نه‌وه‌شت بو‌ براکه‌ت بو‌، واته‌ی په‌رنسیپی نکۆلی دادپه‌روه‌ری خۆ ده‌ریازکردن، یان به‌رگریکردن له‌

قسه‌ له‌سه‌ر جیهانی ده‌روه‌ه‌ بکه‌ین له‌به‌ر نه‌وه‌ی بیروباوه‌ری هه‌ست پیکردنی لی په‌یدا ده‌بیت، ناوه‌هاش کانت مافی نه‌وه‌ی نییه‌ قسه‌ له‌سه‌ر شته‌کان بکات له‌خۆباندان له‌سه‌ر بنه‌مای نه‌وه‌ی که نه‌وه‌ دیارده‌کان هۆکار ده‌کات، شتییک له‌خۆدا که له‌ ده‌روه‌ی شوین و کاندایه‌، قه‌واره‌یه‌کی میتافیزیکیه‌ ستیریکی له‌وه‌دایه‌ و امان لی ده‌کات که به‌توانین خۆمان دووربگرین له‌ مه‌یلی گومان و دان پیانان له‌بۆری نه‌زمونیدا، ده‌توانین به‌ (هاوه‌شی له‌نیوان خوده‌کاندا) وه‌سفی بکه‌ین، سه‌ره‌رای نه‌وه‌ی که تیۆری نه‌پستمۆلۆژی لای کانت که‌میک سیمای خودیه‌تی پیوه‌بوو، کانت ناچار بو‌ نه‌وه‌ هه‌لویتسه‌ وه‌رگری له‌به‌ر نه‌وه‌ی بوونی شوین و کاتی به‌ره‌و سه‌ره‌خۆی گه‌وار نه‌ده‌کرد، نه‌گه‌ر نه‌و دووانه‌ له‌ لیستی بو‌چوونه‌ (قه‌به‌لی) یه‌که‌ بکوژینه‌وه‌ له‌وی شتییک نه‌ده‌بوو که شتییک بیت له‌خۆیدا، بی گومان ده‌توانین نه‌و شته‌ دا بنیین بی نه‌وه‌ی ده‌ست به‌دینه‌ تیۆری (مقولات) ی کانت، هۆیه‌کی تر هه‌یه‌ که زۆر له‌وه‌ جیاوازتره‌ نه‌ویش نه‌وه‌یه‌ که شته‌کان له‌نیو خۆباندان لای کانت پیوست بن، مه‌به‌ستم له‌وه‌ تیۆره‌ ئاکاریه‌که‌یه‌تی که دوای که‌میکی دی ده‌چینه‌ سه‌ری، به‌لام با ئیستا ئاگاداریین که چۆن شتییک ته‌واو له‌خۆیدا ده‌که‌ویتته‌ ده‌روه‌ی چوارچێوه‌ی بو‌چوون و په‌رنسیپه‌ (قه‌به‌لی) یه‌کان، به‌راستی مه‌ترسی به‌کاره‌ینانی نه‌م بو‌چوونانه‌ به‌ریگایه‌کی تیۆری و امان لی ده‌کات له‌و سنووره‌ ده‌رچین که نه‌م بو‌چوونه‌ (قه‌به‌لی) یانه‌ له‌ ریگایانه‌وه‌ پراکتیک ده‌بن به‌ریگایه‌کی ری پیدراو، مه‌به‌ستم له‌و سنووره‌ بۆری نه‌زموننه‌، نه‌گه‌ر نه‌و بواره‌ بشکینین، نه‌وا ده‌چینه‌ نیو بۆری نه‌زۆکه‌وه‌ نه‌ویش میتافیزیکیا دیالیکتیکه‌، که به‌تیروانیی کانت واتای بی فه‌ری ده‌گه‌یه‌نی، کتیبی (ره‌خنه‌ی ئاوه‌زی بوخت) ته‌نیا چاره‌سه‌ری یه‌ک مه‌سه‌له‌ ده‌کات له‌نیو سی مه‌سه‌له‌ سه‌ره‌کیه‌که‌ی که خۆی به‌سه‌رماندا ده‌سه‌پین، نه‌ویش وینه‌ی سنووری نه‌پستمۆلۆژی ده‌کیشی، به‌لام خۆی له‌بایه‌تی ئیداره‌ نادا و نه‌وه‌ی کانت پیتی ده‌لی و ناوی لی ده‌نی (الحکم- فه‌رمانه‌وايه‌تی) نه‌م دوو بابه‌ته‌ش ده‌چیته‌ چوارچێوه‌ی ئاکاره‌وه‌، که له‌کتیبی (ره‌خنه‌ی ئاوه‌زی پراکتیکی) دا چاره‌سه‌ر ده‌کری، به‌لام کانت (فه‌رمانه‌وايه‌تی) به‌مانای ریتزینیانی ستیره‌که‌کان، یان ئامانجه‌کان به‌کارده‌هین، که بایه‌تی کتیبی (ره‌خنه‌ی شازنی فه‌رمانه‌وا) که لیته‌دا نمایشمان نه‌کرده‌وه‌، به‌لام با به‌تیرامانه‌وه‌ پروانینه‌ تیۆره‌ ئاکاره‌که‌ی کانت که له‌ (ره‌خنه‌ی ئاوه‌زی کرداره‌کی) و (میتافیزیکی ئاکار) دا گفتوگۆی له‌سه‌ر کردوه‌، ئیراده‌ به‌وه‌ وه‌سف ده‌کریت که خاوه‌ن مۆرکیکی کرداره‌کیه‌ به‌و مانایه‌ی که کردار، یان

هه لۆیستیکى تاييهت به خوڤى، بينيمان که فرمانى رهها که کانت ئاکاره کهى له سهر راگرتوه، پرنسيپيکى وینهبى، يان شيوه بيه بهم ستايشهش مه حال دهبيت لايهنگرى بوارى ئاوهزى تيوورى ببیت مادامه کی ئەم ئاوهزه له سهر دياردهکان دانراييت، کانت ئەوه دهستگير دهکات که ئيرادهى چاک که له گه ل ئەو فرمانه رههايه دا يهک دهگرتهوه، پيوسته لايهنگرى جيھانى شتهکان بيت له خویدا، ليره شهوه کارى شتيک له خویدا ده رده که وئ دياردهکان له گه ل (مقولات) دا له يه کترى دهچن، به تاييه تى ئەو وته يه ي که ده لئى هۆ و هۆدۆز، به لām شتهکان له خویدا سهر که چ نابن بۆ ئەو کوتانه، بهو شيوه بيه کانت ده توانی رزگارى ببیت له گيتراوى ئيرادهى نازاد له بهرامبهر حه قيه تدا، به قه د ئەوه ي که مرۆف لايهنگرى هه بئى بۆ جيھانى دياردهکان، مل که چ دهکات بۆ ياسا حه قيه ته کانى، به لām مرۆف بيجگه له وه ي که کردارتيکى ئاکار بيه سهر به جيھانى شته له خویدا، دو اييش ئيراده بيه کی نازادى هه يه، به راستيش ئەمه ئەنجماگيريه کی چاپووکانه يه، ئەگه ر چاره نووسى سنووردار بيت به پيى چاره نووسى بيروکه ي شته که له خویدا، به شيوه بيه که گه ر برووخى، ئەوا بيروکه که ده رووخى، ئاکار لای کانت توخم يکى پته وى له کالفينيه تى لا راست گرتۆته خو، له به ر ئەوه ي ئاشکرايه که يه که م شت گرنگى هه بيت، ئەوه يه که ره قتارمان له ده روونى پرنسيپيه راسته کانه وه هه لقولا بئى، به پيى ئەم رايه کات برده سهر به شتيکه وه که له رووگه ي ئاکار بيه وه په يوه ست بيت پته وى، ئەوا ئەو وه خت به سه ر برده له مپه رتيک ده بيت له به رده م ره قتارى ئاکار بيدا، ئەگه ر بيت و دراوسپکه م خو ش بوئى، بهو پييه ي هه ستى پي ده که م که حه ز ده که م له کاتى ته نگانه دا يارمه تى بده م، ئەوکاته ئەو کرده وه يه م به پيى باوه رى کانت هه مان ئەو گرنگيه ئاکار بيه ي نيه که ده ته ویت هه ستيت به کارتيکى باش وه ک هه مان کارى پيشوو به رامبه رى که سيک که زۆر ناشيرين و قيزه ون بيت، به م شيوه بيه مه سه له کان هه موو ده گۆرپن بۆ کۆمه لتيک نه رکی قورسى دلته نگ که پيى هه لده ستين و له سه ر ئاره زووى خو مان نيه، به لکو له سه ر ئاره زووى پره نسپيه، به لām ئەوه ي که هه لده ستى به و کاره. ئەوه ئيراده ي چاکه يه که ته نيا ئەو چاکه يه به بئى هيج کۆت و مه رجيک ديته ئاراه، زۆر راسته که پيوسته ئيمه پيشه واپه تى بۆ مه يله کاتيه کان قه دهغه بکه ين، هه نديک بارودۆخ هه يه که به پرنسيپيه وه هه لسه وکه وتى تيدا ده که ين، ته نانه ت ئەگه ر ئەو پرنسيپيه راسته وخۆ له گه ل ئاره زوو هه کانه ماندا يه کترى نه گر نه وه، له گه ل ئەوه شدا شتيکى شازه، ئەگه ر

سنوورداره رهق هه لاتوووه کانی باوه‌ری بی ههق ده‌گه پینه‌وه بو سه‌رچاوه‌ی خوداوه‌نده‌کان، بهو شیتوه‌یه، سه‌ره‌رای ته‌وه‌ی کانت باوه‌ری وابوو که مه‌سیحیبهت ته‌نیا باوه‌ره له‌گه‌ل یاسای ئاکاردا ری‌ده‌کا، رای به‌رامبه‌ر دین وای کرد که حکومه‌تی برووسی به‌شیتوه‌یه‌کی ره‌سمی ئاگادار بکریته‌وه، ئه‌و رایانه‌ی که بانگه‌وازی بو ده‌کرد، رای به‌رامبه‌ر ناشتی و هاریکاری نیسوده‌وله‌تی هه‌بووه هه‌روه‌ک له‌نامیلکه‌یه‌کی بچوو‌کدا به‌ناونیشانی (ناشتی هه‌میشه‌یی) ده‌ری بریوه و له‌سالی (۱۷۹۵) دا بلاو‌کرایه‌وه، ئه‌و بیره سه‌ره‌کیه‌ی که له‌و نامیلکه‌یه‌دا پیشنیاری کردوه، ئه‌ویش دانانی حکومه‌تیکی نیابیه، هه‌روه‌ها یه‌کیتیه‌کی جیهانی له‌نیو ده‌وله‌ته‌کاندا ئه‌و دوو بیروکه‌یه له‌م سه‌رده‌مه‌ماندا پیویست ناکات باسیان لیوه بکه‌ین.

* * *

فهلسه‌فه‌ی کانت جوژه وه‌لامیکی داینی له‌مه‌ر کیشه‌ی هیوم، به‌لام له‌سه‌ر حسابی ده‌رخواردی بی‌ری شته‌کان له‌خو‌باندا، هاوپه‌یمانانی کانت له‌بزوتنه‌وه‌ی ئایدیالیستی ئه‌لمانیدا هه‌ستان به‌دۆزینه‌وه‌ی خاله‌ لاوازه‌کان له‌و بو‌چوونه‌دا، سه‌ره‌رای ته‌وه‌ی پیشکه‌وتنیان خسته نیو تیوره ئه‌پستمۆلۆژی‌یه‌که، به‌لام هه‌ر رووبه‌رووی ره‌خنه‌ده‌بوونه‌وه، بی‌ری ماویه‌کان که‌رسته‌یه‌ک بو له‌و که‌رستانه‌ی خو‌ی له‌دووالیزمی لاده‌دا، به‌شیتوه‌یه‌ک سه‌یری ئاوه‌زیان ده‌کرد که دیارده‌یه‌که ده‌رئه‌نجامی شیتوه‌یه‌کی تاییه‌ته له‌ریک‌خستنی توخمه‌مادییه‌کان، به‌لام که‌رسته‌که‌ی تر ته‌وه‌یه که مه‌سه‌له‌که هه‌لبه‌گه‌رینینه‌وه و وا سه‌یری جیهانی ده‌ره‌کی بکه‌ین به‌مانایه‌ک له‌مانا‌کان که ده‌رئه‌نجامی ئاوه‌زه، پیدا‌گرتنی کانت بو شته‌کان له‌خو‌باندا ته‌وه‌بووه که‌ه‌زی نه‌کردوه دوا هه‌نگاو بنی به‌لام (فشته - Fichte) به‌ژیرانه‌وه ته‌وه‌ی کردوه، (فشته - ۱۷۶۲-۱۸۱۴) له‌بارودۆخیکی خیزانی هه‌ژاردا ژیاوه، له‌ماوه‌ی خویندنی قوتابخانه‌و زانکو‌دا شوونیک گرتوویه‌تی به‌خو‌ی، دوا‌یی بووه به‌مامۆستای وانه‌ی تاییه‌ت، له‌سه‌ر لیواری هه‌ژاری و نه‌داری ژیاوه، کاتییک کتیبه‌کانی (کانت) ی که‌وته به‌ر ده‌ست به‌که و راست به‌دوای ته‌و فه‌یله‌سووفه‌گه‌وره‌یه‌دا گه‌را، که یاریده‌ی دا بو لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی ره‌خنه‌یی له‌سروش، ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه سه‌ره‌که‌وتنیکی گه‌وره‌ی به‌ده‌ست هیتا، فشته له (ینا - Jena) بووه مامۆستای زانکو، له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتداران ره‌واجی نه‌بوو، ئه‌ویش له‌به‌ر راوبو‌چوونی به‌رامبه‌ر دین، ته‌و شاره‌ی به‌جی هیتشت و به‌ره‌و به‌رلین به‌ری که‌وت، پیوه‌ندی به‌سلکی میریبه‌وه کرد، له‌سالی (۱۸۰۸) کتیبه‌به‌ناوبانگه‌که‌ی

(بانگه‌وازه‌کان بو ته‌وه‌ی ئه‌لمانی) بلاو‌کرده‌وه که بانگه‌وازی ته‌وه‌ی تیدا‌کردوه که هه‌موو ئه‌لمانییه‌کان به‌گره‌ی بکه‌ن دژی ناپلیۆن، نه‌ته‌وه‌ی ئه‌لمانی له‌و بانگه‌وازه‌دا وینه‌یه‌کی توندوتیژیان وه‌رگرت، رای فشته ته‌وه‌یه (ئه‌گه‌ر که‌سیک ئاکاریانه‌ بیت و ئه‌لمانی بیت، ته‌وا هه‌ردووکیان یه‌ک شتن) زۆر ئاشکرانییه که ئه‌م باوه‌ره‌ی راستییه‌کی ته‌زمونی بیت، یان پیناسه‌یه‌کی فۆنه‌تیکی دروست بیت، مه‌سه‌له‌که شتیکی تیدا‌یه، ئه‌گه‌ر بیت و پیناسه‌ بیت، ته‌وا خوینهر له‌گه‌لمدا‌یه که ئه‌م پیناسه‌یه هه‌ندیک له‌زیاده‌رو‌یی تیدا‌یه، کاتییک زانکو‌ی به‌رلین له‌سالی (۱۸۱۰) دامه‌زرا، فشته بووه مامۆستا له‌و زانکو‌یه، تا مردن به‌و پله‌یه‌مایه‌وه، کاتییک جه‌نگی رزگاری له‌سالی (۱۸۱۳) رووی دا قوتابیه‌کانی نارده به‌ره‌ی جه‌نگ بو ته‌وه‌ی دژی فه‌ره‌نسییه‌کان بجه‌نگن، ئه‌مه‌ش وه‌ک زۆریه‌ی خه‌لکان زۆر به‌ په‌رۆشی شو‌رش فه‌ره‌نسییه‌وه بووه، به‌لام دژی ته‌و شتوانده‌بووه که له‌سه‌ر ده‌ستی ناپلیۆن کرا، فشته له‌بیرکردنه‌وه سیاسییه‌کانیدا له‌هه‌ندی چه‌مکه مارکسییه‌کان له‌پیش بوو، وه‌ک دامه‌زراندنی ئابووری سۆشیالیستی که ده‌وله‌ت کۆنترۆلی به‌ره‌م و دابه‌شکردنی ده‌کات، به‌لام ته‌وه‌ی که‌گرنگی و بایه‌خی فه‌لسه‌فیه‌ی گه‌وره‌ی هه‌یه و لی‌ره‌دایه‌ ری‌بازه‌که‌یه‌تی له‌مه‌ر (من) که‌ستیرکی ته‌وه‌بووه وه‌لامی دووالیزمه‌که‌ی (کانت) ی پی داوه‌ته‌وه، (من) که له‌لاتاییه‌تیه‌که‌وه لی‌ی ده‌روانری بی‌ری یه‌که‌ی هۆشی خودیه‌ی لای کانت، له‌هه‌مان کاتدا قه‌واره‌یه‌کی چالاکه که به‌سه‌ربه‌خو‌یی خود ده‌ناسری به‌و مانایه‌ی که کانت سنوورداری کردوه، به‌لام جیهانی ته‌زمون شیتوه‌یه‌که له‌دارمانی نه‌ستی (من) ه که ناوی ده‌نی به (نامن الا انا) له‌به‌ر ته‌وه‌ی ته‌م دارمانه له‌بی هۆشییه‌وه‌یه، ته‌وا بو‌چوومان هه‌له‌یه که جیهانیکی ده‌ره‌کی خو‌ی ده‌سه‌پینی به‌سه‌رماندا، به‌لام له‌باره‌ی شته‌کانه‌وه له‌خو‌باندا کیشه‌که‌یان ته‌وه‌یه که هه‌یج سه‌ره‌له‌ئاده‌ن له‌به‌ر ته‌وه‌ی هه‌ر دیارده‌کانه که ده‌یانزانین، به‌راستی قسه‌کردن له‌سه‌ر شته‌کان له‌خو‌باندا دژ ده‌بن به‌خو‌بان، ته‌وه‌ش وه‌ک ته‌وه‌ وایه که ناتوانری به‌پینی ناسینی - بناسری - کرداری دارمان ته‌نیا له‌بی هۆشیدا نییه، به‌لکو له‌بی مه‌رجی‌شدا‌یه له‌کاتی ده‌رچوونی بو نیو چوارچی‌وه‌ی ته‌زمونمانه‌وه بو‌یه له‌گه‌ل مه‌قولاته هۆکاریه‌کان یه‌ک ناگرنه‌وه، له‌وه‌وه ده‌ره‌هینراوه که پرۆسه‌یه‌کی ئازاده له‌سروشتی کرداره‌کی و ئاکاری (من) دا، پیویسته وشه‌ی (کرداره‌کی) تی بگه‌به‌نری به‌مانا پیک هاتوو‌ه‌کانی، به‌م ری‌گه‌یه‌په‌رته‌سیپی کرده‌کی که خو‌ی له (من) دا ده‌نوینتی هه‌له‌ده‌ستی به‌کاری

مامه له کردن له گه ل دارمانی تاییه تیدا، ئەم تیزره که سیمای رۆحی خه یالی پیتوه دیاره خۆی له بارگرانی ریبازی دوو الیزمی ده پاریزیت، ههروهک دوایی ده بیینین، که چون پیش ریبازی هیگلی که وتوو، ئەنجامی ئەم تیوره ئەوهیه که مه حاله جیهانیتیک له (من) تهون بکریت، له سه ره تادا هه ولی (شلنج) بو له ویشه وه هیگل فه لسه فه سروشتیه که ی وه رگرت، (شلنج - ۱۷۷۵-۱۸۵۴) وهک هیگل و شاعیری رۆمانتیکی (هولدرلن) که ره گه زی (شقایب - Swabian) بوو (کانت) و (فشته) بوونه هاو ریتی شلنج کاتیک پیتوهندی کرد به زانکۆی توینچین له ته مه نی پازده سالیدا دوو سه رچاوه بوون بۆی له پرووی فه لسه فه وه کاریگه ریان تی کرد، پیش ته مه نی بیست و سێ سالی به هۆی ژیری و شتیوازه ئەده بییه که یه وه له (بینا) توانی کورسییه ک له فه لسه فه دا به ده ست به یینی، له ویدا هه ردوو شاعیری رۆمانتیکی (تیک) و (نوئالس) ی ناسی ههروه ها هه ردوو برا (شلیجل) و (فریدرش) ی ناسی ههروه ها (ئوگوست) ی ناسی، ئوگوست له گه ل (تیک) پیکه وه کاره کانی شکسپیریان بۆ زمانی ئەلمانی وه رگیترا کاتیک ئوگوست له ژنه که ی جیا بۆه شلنج هینای، سه ره رای ئەوه ی که به دوازه سال له م بچوو کتر بوو، شلنج به دوا ی رووداوه کانی جیهاندا ده گه راو به دوا ی نویتترین شت ده که وت، پیش ئەوه ی ته مه نی بگاته بیست و پینج سالی کتیبی (فه لسه فه ی سروشت) ی له چاپدا، ئەرکی رافه کردنی سروشتی خسته ئەستۆی خۆی به شتیوه به کی قه به لیانه، شلنج بۆ ئەم هه ولدانه ی ره وشتی کرده کی بۆ زانستی ئەزمونی خسته به رچاو، به لām وای بۆ چوو که مه حال نییه دواتر ئەم دۆزینه وه زانستیانه له پرنسیپه گشتگیره کانداه ل به یینجرتین، که سیمای ئەزمونگه ری پیتوه نییه، هه ست ده که یین که له م هه ولده دا سیمای ریبازی ناوه زی لای (ئسپینۆزا) ی پیتوه دیار بی، هه لئینجرا بوو له بیرو که ی کرداره کی لای فشته، له بهر ئەوه ی شلنج وا سه بری جیهان ده کات که هه ول ده دات هه لی هه نجی ئەوه جیهانی کرده یه، له لایه کی تره وه جیهانی زانستی ئەزمونی لای ئەو ره ق هه لاتوو وه خوا وه، دوا ی هیگل به دوا ی مبه تۆده که ی که وتوو، بیگومان ئەم تیرامانه تارماییه له مه سه له زانستییه کانداه لای خوینه ری هاوچه رخ شتیکه مه حاله تیکه یشتنی، له م گفتوگو ژۆره و قسه پوچه بۆشه دا که ژۆر پرن له ورده کاری که ده بنه مایه ی گالته جاری دواتر ئەم مه یه کتی له و هۆبانه بوو که به های فه لسه فه ی ئایدیالیستی پت شکا، به لām جیی سه رنج ئەوه بوو که شلنج خۆی له دوا ساته کانی ژبانیدا ئەو جۆره فه لسه فاندنه ی ره ت ده کرده وه، له قوناعی پیریدا

*** ریبازیتکی یاخیکه رانه یه دژی مه سیحیه ت راهیبی ئینگلیزی (بیلا جیۆس - ۳۶۰ - ۴۲۰) یه که م که س بوو که باسی لپوه کردوو، بیری گوناھی یه که م ره ت ده کاته وه و وای ده بیینی که رزگار کردنی خه لک ته نیا به ده ست خویانه وه و پیتوهندی به خویانه وه هه یه.**

سه رچاوه:

کتیبی حکمة الغرب، الجزء الثاني، الفلسفة الحديثة و المعاصرة، تالیف، برتراند رسل، ترجمة، د. فؤاد زکریا، ۲۰۶-۱۴۳ ص